

СОЦІОПРИРОДНІ ЦІННОСТІ В СТРУКТУРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито питання соціоприродних цінностей у структурі екологічної свідомості особистості майбутнього фахівця початкової освіти. Проаналізовано наукові напрацювання з проблеми екологічної свідомості особистості, визначено основні напрями формування зазначеної свідомості майбутніх фахівців.

Ключові слова: екологічна свідомість, антропоцентрична й екоцентрична екологічна свідомість, екологічна свідомість майбутнього фахівця початкової освіти, інвайронменталізм, консерваціонізм, біоцентризм, екологізм, космізм.

Проблема відносин у системі “суспільство – людина – природа” є однією з актуальних проблем сучасності, оскільки антропогенний прес на природне середовище становить реальну загрозу якості життя людини. У нове століття людство увійшло з усвідомленням того, що основним фактором сталого розвитку сучасної цивілізації є гарантія екологічної безпеки. Деформація системи екологічних відносин, дефіцит відповідальності перед майбутнім сприяють посиленню екологічної кризи в глобальних масштабах. У зв'язку із цим цілком закономірними стали наукові дослідження, пов'язані з екологічною освітою.

Визнання провідної ролі екологічної освіти серед заходів, спрямованих на гармонізацію відносин у системі “суспільство – людина – природа”, відображено у нормативно-правових документах, серед яких Земельний (1992), Лісовий (1994), Водний (1995) кодекси, низка Законів про раціональне використання та охорону природи в Україні, а саме: “Про охорону навколишнього природного середовища” (1991), “Про екологічну експертизу” (1995) та ін., проект Стратегії національної екологічної політики на період до 2020 р.

Безперечно, у контексті гармонізації відносин суспільства та природи важливо виховати, насамперед, у молоді, ціннісне ставлення до навколишнього середовища на основі знання законів природи, відповідно до логіки природних процесів.

Порушена проблема вирішується на державному рівні, де освіті відводиться певне місце із чітким визначенням завдань, які, в свою чергу, передбачають зміни у професійній підготовці педагогічних фахівців у цілому та фахівців початкової освіти зокрема.

У цьому контексті особливого значення набуває проблема свідомості людини, оскільки всі аспекти її ставлення до природи та взаємодії з нею здійснюються або на засадах досвіду попередніх поколінь, або через власне розуміння. Зазначимо, що в науці стали з'являтися дослідження з проблем екологічної свідомості, яка пов'язана із принципово новим ставленням до світу – здатність до адаптації, коеволюції, гармонізації відносин у системі “суспільство – людина – природа”.

Аналіз наукового фонду з проблеми формування екосвідомості особистості дає змогу виділити провідні напрями її дослідження, а саме:

- вивчення специфіки екологічної свідомості, її відносної самостійності серед інших форм суспільної свідомості (М. Васильєв, О. Васюта, А. Галєєва, І. Курок, Ю. Марков та ін.);

- дослідження сутності, структури та типологічної диференціації екосвідомості (С. Дерябо, А. Львовчіна, В. Медведєв, Ю. Ожогов, В. Скребець, С. Шмалей, В. Ясвін та ін.);

- виявлення зв'язку досліджуваного явища з екологічною діяльністю (Е. Гірусов, А. Кочергін та ін.);

- особливості, умови та шляхи формування і розвитку екологічної свідомості майбутніх учителів (В. Глебов, О. Дугін, А. Кмець, О. Линенко, Т. Симонова, Е. Соколов, Л. Фатєєва, М. Хроленко та ін.).

Значний внесок у розв'язання зазначеної проблеми зробили еколого-психологічні праці (О. Гагарін, Н. Лапчинська, В. Левін, В. Панов та ін.), у яких предметом дослідження визначено екологічну свідомість.

У сучасних наукових дослідженнях подано загальні тенденції формування екосвідомості особистості як учня, так і студента. Водночас поза увагою науковців залишилося питання соціоприродних цінностей у структурі екологічної свідомості майбутнього фахівця початкової освіти, висвітлення цього питання й буде *метою* нашої *статті*.

Зазначимо, що останніми роками з'явилися наукові дослідження Н. Борисенко, М. Хроленко, близькі до нашої теми. Так, М. Хроленко теоретично обґрунтувала та експериментально перевірила модель процесу формування екосвідомості майбутніх учителів початкових класів. Автором розкрито сутність поняття “екологічна свідомість учителя початкових класів”, уточнено його структуру, визначено критерії та рівні зазначеного поняття [17]. Однак поза увагою дослідниці залишилося питання інтенсивності розвитку екологічної свідомості студентів ВНЗ, а також розробка системних діагностик розвитку досліджуваного феномену.

Питання екологічної свідомості знайшло своє відображення й у дослідженні Н. Борисенко з проблеми педагогічних умов формування екоцентричного світогляду майбутніх учителів початкових класів. У праці екологічну свідомість визначено як окрему складову екоцентричного світогляду вказаних фахівців [2].

Варто зазначити, що у психолого-педагогічній теорії й освітній практиці погляди на визначення напрямів формування екологічної свідомості особистості є доволі різнобічними.

Вирішуючи окреслену проблему, не можна залишити поза увагою той факт, що відбулася зміна парадигми екологічної освіти: від орієнтації на раціональне природокористування, охорону навколишнього середовища взагалі до формування екологічної свідомості, культури особистості, при цьому на перший план виступають світоглядні цінності.

До переліку соціоприродних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти ми відносимо такі: людинолюбство, самоусвідомлення та пере-

живання своєї єдності з природою; обмеження власних споживацьких потреб і контроль за своєю практичною поведінкою та учнів у довкіллі; оволодіння знаннями про основні екосистеми Землі та надання цих знань молодшим школярам; дбайливе й економне ставлення до природних ресурсів і національних багатств та формування такого ставлення в учнів; участь у природоохоронній діяльності та залучення до неї молодших школярів.

Зауважимо, що соціоприродні цінності можуть систематизуватися за гносеологічним критерієм: абстрактності та конкретності. Найбільш загальна класифікація за зазначеними критеріями відтворює реальну ієрархію розглянутих цінностей. Більш абстрактні соціоприродні цінності орієнтують, а більш конкретні регулюють поведінку суб'єкта. Наочний приклад регулювання конкретних цінностей – це дотримання правил поведінки в конкретних ситуаціях. Ефективність функцій соціоприродних цінностей залежить від рівня усвідомлення суб'єктом суті означених цінностей, від рівня прояву екологічної свідомості.

Окреслене питання передбачає уточнення сутності поняття “екологічна свідомість”, умови її формування та розвитку в майбутніх фахівців вищезазначеного напрямку підготовки.

Вихідною категорією обраного дослідження є поняття “свідомість”, сутність якого є предметом дослідження різних галузей знань у вітчизняній і зарубіжній науці.

Свідомість – одне із фундаментальних понять філософії, психології, соціології, що характеризує здатність людини виробляти узагальнені знання про зв'язки, закономірності об'єктивного світу, ставити цілі та розробляти плани, що передують її діяльності в природному та соціальному середовищі, регулювати та контролювати емоційні та предметно-практичні відносини з дійсністю, визначати ціннісні орієнтири свого буття та творчо перетворювати умови свого існування [9, с. 633].

Свідомість, з точки зору філософії, – це вищий рівень відображення людиною дійсності, зазначена форма характеризується, передусім, віділенням людини як своєї реальності, як носія особливих способів взаємодії з навколишнім світом.

На думку психологів, свідомість являє собою властиву людині функцію головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому мисленнєвому накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні відносин людини з природою і соціальною дійсністю [10, с. 165].

Із позиції соціології свідомість вивчається як сфера духовного життя суспільства, в якому осмислюються, обґрунтовуються, ідейно оформлюються та реалізуються інтереси й уявлення різних соціальних груп, класів, націй і суспільства в цілому.

Узагальнюючи вищенаведений матеріал, можна надати таке визначення поняттю “свідомість” – це вищий рівень активності людини як соці-

альної істоти, це особлива форма психічної діяльності, орієнтована на відображення та перетворення дійсності.

Розрізняють декілька форм суспільної свідомості, а саме: політичну, правову, економічну тощо. Екологічна свідомість як специфічна форма суспільної свідомості виникла лише в ХХ ст., що було спричинено низкою негативних змін у системі відносин “суспільство – людина – природа”.

Аналізуючи сучасні наукові напрацювання щодо специфіки місця екологічної свідомості в структурі суспільної свідомості, слід визначити дві протилежні точки зору. Так, одні автори (Е. Барабашина, Ю. Манін та ін.) вважають, що екологічна свідомість розчиняється в інших формах суспільної свідомості та не є її самостійним утворенням. Термін “екологічна свідомість” у сфері його вживання є непотрібним, зазначають Т. Гардашук, В. Деркач, М. Кисильов та ін. у колективній монографії “Концептуальні виміри екологічної свідомості”, оскільки він не прояснює, а лише заплутує суть справи [7, с. 71]. Відповідно до цієї позиції доцільно формувати не окрему структуру в системі суспільної свідомості, а обов’язкову наявність екологічної проблематики в усіх сферах свідомості.

Протилежної точки зору дотримуються інші науковці (А. Кочергін, Н. Малиновська, Г. Овчинніков, В. Скребець, М. Хроленко, О. Шевцов та ін.), вказуючи на правомірність виділення цього феномену в окрему форму суспільної свідомості. Прихильники цієї думки пов’язують специфічне місце екологічної свідомості з рівнем теоретичного знання та наділяють її загальними рисами, характерними для будь-якої форми суспільної свідомості. Вони наголошують на тому, що це явище можна розглядати як самостійну форму суспільної свідомості поряд з політичною, релігійною, науковою тощо.

Предметом екологічної свідомості, вказує М. Хроленко, є відображення сутності відносин між елементами природи, між людиною як елементом природи та природою, між суспільством і природою. Основною функцією досліджуваного явища є процес оптимізації відносин у системі “суспільство – природа”. Отже, наголошує науковець, розгляд екологічної свідомості з позицій основних критеріїв виділення форм суспільної свідомості дає підстави зробити висновок про правомірність її виокремлення в самостійну форму [17, с. 25].

Проаналізувавши вищезазначені погляди, ми схилиємося до думки, що екологічну свідомість потрібно розглядати як особливу, самостійну форму суспільної свідомості.

Розвиток екологічної свідомості в історичному ракурсі значною мірою залежав від характеру й особливостей розвитку суспільних відносин, оскільки саме вони визначали форми й обсяг втручання людини в сталі природні відносини. Безперечно, зміст суспільної екологічної свідомості в різні історичні епохи залежав від виконання різних видів екологічної діяльності.

Зазначимо, що існують різні погляди на принципи періодизації історії взаємодії суспільства та природи, людини і біосфери. З огляду на специфічність історії взаємодії суспільства та природи, ми поділяємо думку

М. Хроленко стосовно того, що аналізувати розвиток екологічної свідомості в процесі соціогенезу доцільно не в хронологічній, а в якісно-психологічній послідовності, оскільки за характером взаємодії з природою деякі суспільні формації суттєво не відрізняються одна від одної [17, с. 29].

Порушуючи зазначену проблему, не можна не акцентувати увагу на ноосферній концепції українського академіка В. Вернадського, основні ідеї якої орієнтуються на глобальне та моральне вдосконалення людства, на його соціальне і духовне єднання зі збереженням єдиної людської особистості в ноосфері, на організацію і впорядкування на рівнях “індивід – суспільство – людство – людство” глобальної людської діяльності, спрямованої на підтримання організованості біосфери. На думку вченого, біосфера під впливом наукових досягнень і діяльності людини поступово переходить у новий стан – сферу розуму, або ноосферу [3].

В. Вернадський наголошував на гармонійному поєднанні емпіричного (природного) та морального (особистісного) в індивіді, визначаючи провідне місце людини в майбутньому. Пророческо звучать його слова про те, що глобальна значущість людства робить кожну особистість морально відповідальною за долю майбутнього всіх людей.

Однак мрії В. Вернадського стосовно того, що ноосфера стане наступним етапом розвитку біосфери, не стали реальністю. Людство продовжує свій шлях до безодні, організовуючи свою діяльність таким чином, що протиставляє сферу свого впливу – ноосферу, сфері існування – біосфері.

Сучасний екологічний стан у світі в цілому та в Україні, зокрема, багата вченими розцінюється як катастрофічний. Такий невтішний результат численних досліджень із цієї проблематики активізував процес виникнення маси концепцій, які визначають шляхи підвищення ефективності перебудови суспільства та пристосування його до вимог сучасної екологічної ситуації.

Зазначимо, що наукові концепції відносин суспільства та природи мають свої витoki, починаючи з античних часів і закінчуючи сучасними дослідженнями в різних галузях знань. Розглянемо деякі з цих концепцій.

Так, на початку ХХ ст. у США набув поширення інвайронменталізм. У “Соціологічній енциклопедії” за редакцією В. Городяненка поняття “інвайронменталізм” розкривається як загальнотеоретична та світоглядна орієнтація, спрямована на збереження довкілля, поліпшення умов існування людини і розв’язання екологічних проблем; як глобальне мислення, що не має релігійних, національних і політичних кордонів і поширюється в усьому світі [14, с. 153]. На відміну від екологічного руху, що має за мету захист природи від людини, він орієнтується на боротьбу за виживання людини як біологічного виду, найважливішою умовою чого є якість навколишнього середовища.

За переходу від екстенсивного до інтенсивного природокористування в середині ХІХ ст. сформувалися чотири основні соціально-реформаторські напрями у розв’язанні проблеми взаємодії суспільства та природного середовища: консерваціонізм, охоронна концепція (біоцентризм), екологізм і економізм. Початковим етапом розвитку екоцентричної еколо-

гічної свідомості можна вважати консерваціонізм, який вплинув на розвиток зазначеної свідомості: прагматизм змінюється “далеким прагматизмом”, утверджується необхідність консервації природних ресурсів для майбутніх поколінь [18, с. 202].

У розв’язанні проблеми подолання об’єктного сприйняття природи неабияку роль відіграли універсальна етика та біоцентризм (М. Ганді, Г. Торо, А. Швейцер та ін.). Ці концепції базуються на позиціях ціннісної єдності людини та природи, суб’єктного сприйняття природи та непрагматичного характеру взаємодії з нею.

Ідеї оптимізації відносин у системі “суспільство – природа” набули розвитку у такому напрямку інвайронменталізму, як екологізм (Марш, Леопольд та ін.). За екологістами, найвищу цінність становить гармонійний розвиток (коеволюція) людини та природи. Зазначимо, що цей напрям зумовив формування уявлення про непрагматичну цінність природи, надав підґрунтя для поширення ідей системного холізму, морального співтовариства й екологічної етики.

У контексті окресленої проблематики зазначимо, що посиленню екоцентричної тенденції розвитку екологічної свідомості сприяв і російський космізм (М. Бердяєв, І. Кіреєвський, В. Соловйов, М. Федоров, П. Флоренський, П. Холодний, О. Чижевський та ін.). Основою цього напрямку було уявлення про те, що людина не є самоцінністю, а цінністю тільки в єдності з природою. Відповідно, було обґрунтовано нові моральні основи взаємодії людини з природою. Представники цього напрямку виступили з критикою антропоцентризму.

У суспільній свідомості протягом тисячоліть формувалася парадигма “людської виключності”, в якій привілеювали антропоцентризм, антиекологізм і соціальний оптимізм. Під антропоцентризмом, зазначає російський учений С. Дерябо, розуміється система уявлень, для якої є характерним: 1) протистояння людини та природи; 2) сприйняття природи як об’єкта одностороннього впливу людини; 3) прагматичний характер мотивів та цілей взаємодії людини з природою [5].

Як бачимо, для антропоцентричної екологічної свідомості суттєвим є протистояння природи та людини, цінністю визначено саму людину, яка використовує природу з метою задоволення своїх прагматичних потреб.

Вивчення наукового підґрунтя щодо питання екоцентричної свідомості, наголошує російський науковець О. Линенко, надало можливість визначити ідеї природного детермінізму в розвитку людської цивілізації, що суттєво вплинуло на погляди взаємодії людини та природи. Становлення екологічного напрямку в науці, зазначає дослідниця, поступово привело до “інвайронментальної парадигми”, для якої є характерним: 1) сприймання людини як одного з багатьох видів на Землі; 2) сприймання людської діяльності як у соціальному, так і в природному контексті; 3) розуміння впливу екологічних законів на людство. Екологічна свідомість, яка базується на цій парадигмі, була названа екоцентричною [8]. Структури антропоцентричної та екоцентричної свідомості зіставлено у табл.

Структура антропоцентричної й екоцентричної екологічної свідомості

Антропоцентрична екологічна свідомість	Екоцентрична екологічна свідомість
Вищою цінністю є людина	Вищою цінністю є гармонійний розвиток людини та природи
Ієрархічна картина світу	Заперечення ієрархічної картини світу
Мета взаємодії з природою – задоволення тих або інших прагматичних потреб	Мета взаємодії з природою – оптимальне задоволення як потреб людини, так і потреб усієї природної спільноти
“Прагматичний імператив”: правильним є те, що корисне для людини	“Екологічний імператив”: правильним є те, що не порушує існуючу в природі рівновагу
Природа сприймається як об’єкт людської діяльності	Природа сприймається як рівноправний суб’єкт взаємодії з людиною
Етичні норми та правила не розповсюджуються на взаємодію зі світом природи	Етичні норми та правила поширюються як на взаємодію людей, так і на взаємодію з природою
Розвиток природи уявляється як процес, який повинен підкорятися меті та завданням людини	Розвиток природи уявляється як процес взаємовигідної єдності
Діяльність з охорони природи визначена прагматично: необхідно зберегти природне середовище для того, щоб ним могло користуватися майбутнє покоління	Діяльність з охорони природи визначена необхідністю зберегти природу заради неї самої та заради людства

У контексті окресленої проблеми варто зазначити, що основним завданням екологічної освіти та виховання є формування екоцентричної екологічної свідомості особистості.

Варто звернути увагу на новий напрям у педагогіці, запропонований С. Дерябо та В. Ясвін [4], у рамках якого розробляються критерії відбору змісту, а також підходи до визначення принципів, методів і форм екологічної освіти. У єдності трьох основ: екології, екологічної психології та педагогіки, які інтегруються в рамках екологічної психопедагогіки, може ефективно здійснюватися екологічна освіта. Відповідно до трьох структурних компонентів цього феномену проблема його формування конкретизується на рівні трьох основних завдань екологічної освіти: формування адекватних екологічних уявлень, формування ставлення до природи, формування системи вмінь і навичок взаємодії з нею. Отже, автори пропонують комплексний підхід до формування цього феномену.

Позицію попередніх дослідників поділяє й В. Скребець, зазначаючи, що центром, навколо якого здійснюється екологічна освіта та виховання, є екологічна свідомість як соціальна і психологічна категорія. Предметом педагогічних технологій екологічної освіти, за науковцем, повинні бути комплексні, інтегровані, міждисциплінарні наукові предмети природничого, управлінсько-технологічного, соціально-педагогічного, еколого-психологічного та інших циклів. На основі цих знань потрібно формувати навички екологічного мислення, а інші складові екологічної свідомості (психічні

стани, суб'єктивні оцінки, ціннісні орієнтації, досвід) необхідно віднести до компетенції екологічного виховання [13].

Позицію щодо застосування міждисциплінарного підходу під час формування екологічної свідомості особистості відстоюють у своїх працях такі вчені, як: Ю. Бондарчук, Т. Вайда, С. Дерябо, Ф. Канак, М. Кисильов, І. Суравегіна, О. Федюк, В. Ясвін та ін. Ці автори висловлюють загальну думку про те, що формування та розвиток досліджуваної свідомості потрібно реалізовувати на всіх етапах навчання і в усіх циклах навчальних дисциплін на основі міжпредметних та міжциклових зв'язків, у самостійних узагальнювальних темах і міждисциплінарних формах організації навчального процесу.

Н. Рафікова також вважає, що ефективність екологізації освіти цілком залежить від ціннісних домінант суспільства, заснованих на принципах екоцентризму. Автором доведено, що екологічна свідомість зумовлює ціннісні орієнтири сучасного суспільства в духовно-практичному освоєнні природи, спрямовані на усунення екологічної кризи; визначено функції екоосвідомості (світоглядно-виховна, ціннісна, практична), які доповнюють одна одну; виявлено її форми (естетична, утилітарна, раціонально логічна, релігійно-містична); обґрунтовано тривимірну систему формування зазначеної свідомості: екологічне виховання – екологічне просвітництво – екологічна освіта [11].

У цьому контексті варто звернути увагу на дослідження Є. Самаріної, яка здійснила на практиці реалізацію концепції системи природничо-наукової освіти у вищій школі. Ця концепція була побудована на принципі інтеграції екологічного та соціокультурного змісту освіти як одного зі шляхів запобігання кризовим явищам у суспільстві, що передбачає зміну пріоритетів – визнання провідної ролі еколого-соціальних цінностей, у якій чільне місце посідає процес формування еколого-соціальної відповідальності особистості [12].

Вважаємо, що варто зосередитися також на єдиному в Україні дослідженні Л. Білик із проблеми формування екологічної відповідальності майбутніх фахівців. Уперше в теорії еколого-педагогічних досліджень автором визначено екологічну відповідальність як духовно-моральну якість, оскільки вимоги сучасної духовності спрямовані на індивідуалізацію особи, виявлення самоавтентичності, неповторності, глибинності особистості [1, с. 22].

Так, під час констатувального експерименту Л. Білик було виявлено у більшості респондентів неусвідомлення особистістю цілісності природи, відокремлення природи від себе, від людей, від своєї діяльності. Тому, зазначає науковець, у них зменшується цінність відчуття краснотворства, етнічних традицій, національних тенденцій і значущості “своєї землі”. Разом із тим у деяких студентів було виявлено відчуття страху перед довкіллям, відчуття особистої незахищеності в природному середовищі (я і природа) і захищеності в неприродному (я і машина, я і комп'ютер, я і знакова система, я і система символів) [1, с. 25].

О. Дугін, вивчаючи організаційно-педагогічні умови формування позитивного ставлення студентів до природи, розрізняє “суспільну” та “індивідуальну екологічну” свідомість. Дефініція “суспільна екологічна свідомість”, за науковцем, – філософсько-історична категорія, що є сукупністю почуттів, поглядів, ідей і теорій, які відображають взаємодію рослинних та тваринних організмів і спільнот, які вони утворюють між собою та із навколишнім середовищем. Під індивідуальною екологічною свідомістю О. Дугін розуміє сукупність уявлень особистості про взаємозв’язки в природних і соціальних системах, цінностей, перцептивно-афективних реакцій, оцінок, пріоритетних стратегій та технологій взаємодії з навколишнім середовищем, яка склалась під час сприйняття елементів суспільної екологічної свідомості й індивідуального досвіду [6].

Автор наголошує, що в процесі розвитку соціуму система освіти стає індивідуальним механізмом трансформації елементів суспільної свідомості в підструктуру індивідуальної. Поняття “індивідуальної екологічної свідомості” він пов’язує із розробкою та впровадженням моделей еколого-освітнього простору, заснованого на задіяності студентів у навчальній, професійній і соціально значущій діяльності, на моделюванні основного змісту освіти з урахуванням структури соціальної установки, типових освітніх траєкторій, які дають змогу досягти різного рівня сформованості позитивного ставлення студентів до природи [6].

Заслуговує на увагу ґрунтовне дослідження Л. Троніної, в якому розкривається проблема екологічної орієнтації свідомості як фактора сучасного світогляду. Екологічна орієнтація свідомості, за вченою, – це суб’єктивна реальність людини, яка здатна отримувати інформацію із навколишнього середовища, трансформувати її в особистісні смисли та реалізовувати у практичній діяльності. Дослідниця зазначає, що коли значення світу стають особистісними смислами та приймаються на основі екологічного імперативу, то вони перетворюються у вищі цінності, тоді людина стає екологічною особистістю. Цілісність самого людського буття, цілісність природи та людини, наголошує Л. Троніна, цілісність смислів розвитку всього живого є ідеалом для екологічної особистості, для нового типу світогляду. За вченою, зміст самого поняття чотирирівний: свідомість є реальністю, до складу якої входять знання, цінності й активність [15].

Цілком погоджуємося з позицією М. Хроленко стосовно того, що у контексті завдань системи вищої педагогічної освіти екологічну свідомість доцільно розглядати з точки зору екоцентричної екологічної свідомості, яка ґрунтується на таких положеннях: найвищою цінністю є гармонійний розвиток людини і природи; вплив на природу замінюється взаємодією з нею; діяльність з охорони природи зумовлена необхідністю зберегти природу заради неї самої. Виходячи із цього, екологічна свідомість майбутнього вчителя – це складна, інтегративна, особистісно-професійна якість, яка являє собою сукупність екологічних уявлень, знань, поглядів, переконань, емоцій, що відображають екологічні умови життя, відносини між людьми та природою під час регулювання системи “суспільство – природа”, став-

лення до природи, а також діяльність людини у навколишньому середовищі [17, с. 180–181].

Питання екологічної свідомості вчителя посідає чільне місце й у дослідженні Л. Фатєєвої. Розкриваючи сутність екологічної спрямованості педагогічного світогляду, науковець зазначає, що цей світогляд являє собою цілеспрямовану зосередженість поглядів і свідомості майбутнього вчителя на особистості учня, усвідомлення його біосоціодуховної сутності, розуміння значущості в педагогічному процесі, створення установки на науково обґрунтоване включення учня в природу та життя суспільства [16].

Отже, маємо зазначити, що останніми роками спостерігається посилення уваги з боку дослідників до проблеми формування екологічної свідомості. На підставі аналізу наукових напрацювань у цьому напрямі можна виділити декілька підходів до розв'язання цього питання. Перший підхід до формування екологічної свідомості пов'язаний, передусім, із системою екологічних уявлень. Прихильники цієї тенденції (А. Захлебний, І. Пономарьова, І. Суравегіна та ін.) вважають, що саме у процесі екологічної освіти та виховання через формування здатності уявляти та бачити комплексні проблеми у галузі навколишнього середовища, через засвоєння екологічних знань можна сформувати високій рівень досліджуваної свідомості у молодого покоління.

Другий підхід характеризується орієнтацією на формування ставлення до природи. Його прихильники (О. Дугін, Д. Кавтарадзе, Д. Петяєва, Є. Самаріна, І. Усачова та ін.) дотримуються думки, що формування екологічної свідомості особистості неможливе без розвитку її ставлення до природи, оскільки знання без певного ставлення до навколишнього середовища є інтелектуальним баластом. Відповідно до цього підходу належна увага приділяється відбору екологічної інформації, активному включенню особистості у природничо орієнтовану діяльність, спеціальному створенню проблемних педагогічних ситуацій, розв'язання яких пов'язано із розвитком небайдужого ставлення до природи.

Отже, потрібно відзначити, що спостерігаються різні підходи до досліджуваного поняття. Проте, незважаючи на деякі розбіжності, спільним для науковців є виокремлення ціннісного ставлення особистості у системі “суспільство – людина – природа”.

Таким чином, проаналізувавши літературу з окресленої проблеми, ми поділяємо позицію М. Хроленко щодо визначення поняття “екологічна свідомість” та розуміємо його як сукупність екологічних уявлень, знань, поглядів, цінностей, переконань, емоцій, які відображають екологічні умови життя, відносини між людьми та природою під час регулювання системи “суспільство – природа”, ставлення до природи, а також діяльність людини у навколишньому середовищі.

Виходячи із зазначеного вище, зазначимо, що соціоприродні цінності посідають чільне місце в структурі екологічної свідомості майбутніх фахівців початкової освіти.

Висновки. На підставі вищевикладеного матеріалу нами визначено в теоретичній площині питання соціоприродних цінностей у структурі екологічної свідомості майбутнього фахівця початкової освіти.

У наступних наукових розвідках ми плануємо більш детально розкрити питання екологічної культури зазначених фахівців.

Список використаної літератури

1. Білик Л.І. Теоретико-методичні основи формування екологічної відповідальності студентів у системі виховної роботи вищого технічного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Л.І. Білик. – Черкаси, 2005. – 51 с.

2. Борисенко Н.М. Педагогічні умови формування екоцентричного світогляду майбутніх учителів початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Н.М. Борисенко. – Х., 2010. – 20 с.

3. Вернадский В.И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружение / Ф.Т. Яншина, С.Н. Жидовинов (отв. ред.); РАН. Комиссия по разработке научного наследия академика В.И. Вернадского и др. – М. : Наука, 2001. – 376 с.

4. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 480 с.

5. Дерябо С.Д. Экологическая психология: Диагностика экологического сознания / С.Д. Дерябо. – М. : Московский психолого-социальный институт, 1999. – 310 с.

6. Дугин А.В. Организационно-педагогические условия формирования положительного отношения студентов к природе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дугин Алексей Васильевич. – Томск, 2007. – 244 с.

7. Концептуальні виміри екологічної свідомості : [монографія] / М.М. Кисильов, В.Л. Деркач, Т.В. Гардашук та ін. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 312 с.

8. Линенко О.А. Формирование экологического сознания студентов технического вуза : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Линенко Ольга Андреевна. – Астрахань, 2009. – 433 с.

9. Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. – Мн. : Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.

10. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. – К. : Вища школа, 1982. – 215 с.

11. Рафикова Н.Х. Формирование экологического сознания в условиях современного социоприродного развития : дис... канд. философ. наук : 09.00.11 / Рафикова Нурия Хадиевна. – Уфа, 2010. – 141 с.

12. Самарина Е.Ф. Формирование у студентов эколого-социальной ответственности в процессе естественнонаучного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Самарина Елизавета Федоровна. – Екатеринбург, 2009. – 168 с.

13. Скребец В.А. Экологическая психология : учеб. пособ. / В.А. Скребец. – К. : МАУП, 1998. – 142 с.

14. Соціологічна енциклопедія / укл. В.Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.

15. Тронина Л.А. Экологическая ориентация сознания как фактор современного мировоззрения : дис... д-ра философ. наук : 09.00.08 / Тронина Лариса Анатольевна. – М., 2009. – 335 с.

16. Фатеева Л.И. Формирование экологической направленности педагогического мировоззрения будущих учителей в процессе профессиональной подготовки : дис... канд. пед. наук : 13.00.08 / Фатеева Лилия Ивановна. – Тула, 2006. – 197 с.

17. Хроленко М.В. Формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Хроленко Марина Володимирівна. – К., 2006. – 234 с.

18. Шмалей С.В. Екологічна особистість : [монографія] / С.В. Шмалей. – К. : Бібліотека офіційних документів, 1999. – 232 с.

Крамаренко А.Н. Социоприродные ценности в структуре экологического сознания личности будущего профессионала начального образования

В статье рассмотрен вопрос социоприродных ценностей в структуре экологического сознания личности будущего профессионала начального образования. Проанализированы научные исследования по проблеме экосознания личности, определены основные направления по формированию данного сознания будущих профессионалов.

Ключевые слова: экологическое сознание, антропоцентрическое и эгоцентрическое экологическое сознание, экологическое сознание будущего профессионала начального обучения, инвайронментализм, консервационизм, биоцентризм, экологизм, космизм.

Kramarenko A. Socioprirodnye of value in the structure of ecological consciousness of personality of future professional of the elementary training

In the article the question of socioprirodnikh values is considered in the structure of ecological consciousness of personality of future professional of the elementary training. Scientific researches are analysed on issue of ekosoznaniya personality, basic directions are certain on forming of this consciousness of future professionals.

Key words: ecological consciousness, anthropocentric and ekocentricheskoe ecological consciousness, ecological consciousness of future professional of the elementary training, invayronmentalizm, konservacionizm, biocentrism, ekologizm, kosmizm.